

ного права навколишнього середовища : підруч. / за заг. ред. проф. С. М. Кравченко. – Львів, 2002.

3. Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/>.

4. Bamako Convention on the ban of the import into Africa and the control of transboundary movement and management of hazardous wastes within Africa [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.africa-union.org/root/au/Documents/Treaties/hazardouswastes.pdf>.

5. The Basel Convention Ban Amendment [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.basel.int/implementation/legalmatters/banamendment/tabid/1484/default.aspx>.

6. Із Закарпаття вивезуть 1300 т отруйного «Преміксу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.ua/post/352777>.

7. Протокол про відповідальність і компенсацію за шкоду, заподіяну в результаті транскордонного перевезення небезпечних відходів та їхнього видалення [Електр. ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_793.

Надійшла до редакції 17.12.2012

О.Ю. Макаренко
кандидат юридичних наук
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 347.23

ЮРИДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА НАДРА УКРАЇНИ

Розглянуто форми та сутність юридичного забезпечення права власності на надра України, проаналізовано чинне законодавство України, яке регламентує право власності на надра.

Ключові слова: право власності, надра України, природні ресурси, об'єкти права власності, користування надрами.

Рассмотрены формы и сущность юридического обеспечения права собственности на недра Украины, проанализировано действующее законодательство Украины, регламентирующее право собственности на недра.

Ключевые слова: право собственности, недра Украины, природные ресурсы, объекты права собственности, пользование недрами.

Forms and essence of legal supply of the right to property of subsoil are examined, current legislation of Ukraine which regulate the right to property of subsoil are analyzed.

Keywords: right to property, subsoil of Ukraine, natural resources, objects of the right to property, use of subsoil.

Постановка проблеми. Юридичне забезпечення права власності на надра України здійснюється одразу декількома нормативно-правовими актами, перше місце серед яких посідає Основний Закон України.

Конституція України у статті 13 визначає надра, поряд з землею, атмосферним повітрям, водними та іншими природними ресурсами, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони в якості об'єктів

права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією.

Це ж саме положення повторюється у ст. 148 Господарського кодексу України (далі – ГКУ) [1] та ст. 324 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) [2]. Частина 2 ст. 148 ГК України визначає, що правовий режим використання окремих видів природних ресурсів (землі, вод, лісів, надр, атмосферного повітря, тваринного світу) встановлюється законами.

Спеціальний закон, що регулює відносини власності на надра України – Кодекс України про надра [3] у ст. 4 визначає, що надра є виключною власністю народу України і надаються тільки у користування. Угоди або дії, які в прямій або прихованій формі порушують право власності народу України на надра, є недійсними. Народ України здійснює право власності на надра через Верховну Раду України, Верховну Раду Республіки Крим і місцеві Ради народних депутатів. Окремі повноваження щодо розпорядження надрами законодавством України можуть надаватися відповідним органам державної виконавчої влади.

Вважаючи такі норми досить декларативними в науковій літературі, висловлювалася думка про уникнення законодавцем конкретизації визначення форм власності на надра [4, с.75].

У правовій літературі стосовно визначення суб'єкта права власності на надра та інші природні ресурси, віднесені нормами права до об'єктів права власності Українського народу, склалися різні підходи. Так, у коментарі до ст. 324 ЦКУ зазначено, що право власності Українського народу не є самостійною формою власності і за своєю природою є державною власністю, суб'єктом якої є держава Україна (ст. 2 ЦКУ). Водночас Український народ виступає суб'єктом права власності об'єктів, вказаних у ст. 13 Конституції України. У даному випадку до таких об'єктів права власності належать не певна та чи інша земельна ділянка, конкретна частина земельних надр чи континентального шельфу, а в цілому земля як частина земної кулі, як територія з усіма розташованими на ній природними багатствами, оскільки земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави (ст. 14 Конституції України) [5]. У іншому коментарі до цієї ж статті зроблено висновок, що Український народ визнається самостійним суб'єктом права власності нарівні з державою, окремими особами тощо [6]. Як вважає Н.І. Ткаченко, держава від імені народу наділяється низкою повноважень, які витікають із прав власності. На її думку, державна власність на надра має сенс, оскільки має певні переваги: по-перше, стає можливою розробка комплексних програм розвитку галузі з обов'язковим контролем за їх реалізацією; по-друге, державні органи влади повинні займатися створенням відповідної системи законодавчих актів у сфері надровикористання; по-третє, отримання додаткового джерела доходів – рентних платежів повинно сформувавши на державному рівні ефективну систему рентовилучення та перерозподілу; по-четверте, лише державні органи влади змо-

жуть забезпечити належний контроль за ефективністю використання надр, за повноту сплати ренти до Державного бюджету тощо [7].

На думку І. Козьякова, не можна визначати право власності на надра речовим правом, яке має абсолютний характер. Еколого-правова сутність надр, як об'єкта правової охорони, особливості зміни його змісту (виникнення в результаті використання корисних георесурсів специфічного природного об'єкта – антропогенно порушених надр) не дають змоги вписати загальний час існування надр у тимчасові параметри надкористування. Надра існували, існуватимуть після використання їх корисних властивостей, залишаючись об'єктом природи й продовжуючи перебувати у взаємодії з людиною. Отже, як підкреслює автор, не можна встановлювати жодних речових прав ні на користь приватної особи, ні на користь держави, адже не може існувати будь-який юридичний титул на річ, саме існування й утримування якої не з'ясоване [8, с. 37–38]. Дійсно, надра, як специфічний природний об'єкт, зумовлюють особливе правове регулювання прав щодо них як до об'єкта права власності Українського народу, однак не можна повністю погодитися з думкою автора про абсолютну невизначеність надр як природного ресурсу.

На думку В. В. Носіка, земля, як об'єкт права власності Українського народу, пов'язана з тим, що суверенітет України поширюється на всю її територію (ст. 2 Конституції України), а носієм суверенітету і єдиним джерелом влади є народ (ст. 5). Таким чином, Конституція України, закріплюючи верховенство народу на всій території, яку займає Україна і яка обмежена кордонами з іншими країнами, відображає ставлення (право) Українського народу до землі як до території держави, як до об'єкта природи, а не до конкретних ділянок, розмежованих на земельній території держави для спеціального використання. Конституція визначає просторові межі суверенітету Українського народу, закріплює право верховенства народу на земельну територію як вираження політичного панування над певною частиною земної кулі [9, с.162].

Схожого погляду на походження загальнонародної власності на природні ресурси дотримується і М.В. Шульга, який зазначає, що встановлення виключної власності народу України на природні ресурси необхідно розуміти як перехід їх до України – самостійної суверенної держави, а державна власність виступає як категорія, тотожна загальнонародному привласненню і означає належність природних ресурсів народу в особі обраних ним представницьких органів державної влади [10, с. 164].

Як зазначає інший автор, Я. М. Шевченко, що стосується права власності українського народу, то справа тут складна. Ст. 320 ЦКУ вказує лише на об'єкт права власності українського народу, а саме воно не визначається. Вказується лише на те, що від імені українського народу права власника здійснюють органи державної влади. З цього можна зробити висновок, що правомочності власника — володіння, користування й розпорядження здійснюють уповноважені на те особи — органи державної влади, які водночас здійснюють ті самі правомочності відповідно до за-

кону від імені держави (згідно із п. 5 ст. 113 Конституції України). Тобто відмінність у діяльності органів державної влади щодо здійснення прав власника залежить не від того, хто здійснює ці права, а від того, від імені кого вони здійснюються. В обох випадках орган, який здійснює право власника, єдиний — органи державної влади. Розмежування відбувається відповідно до об'єктів права власності. Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності українського народу (ст. 320 ЦКУ), а щодо цих об'єктів право власності органи державної влади здійснюють від імені українського народу. Отже Я.М. Шевченко приходять до висновку, що за змістом (правомочності власника) — так, але за суб'єктним складом — ні, бо поняття "держава" і "народ" не тотожні [11, с. 3].

Отже, на підставі аналізу наукових поглядів на походження та сутність форми права власності на надра України можна дійти висновків про наявність певних, загальних для більшості точок зору на право власності на надра, ознак:

1. Надра – в якості природного ресурсу є об'єктом права власності Українського народу, що є унікальним з точки зору порівняння законодавства, що регулює відносини власності на надра України з відповідним законодавством інших держав, зокрема Російської Федерації, Республіки Казахстан та інших країн СНД [4, с. 75].

2. Конституційне закріплення приналежності права власності на надра та інші природні ресурси Українському народу фактично означає юридичне забезпечення на рівні нормативно-правового акта, що має найвищу юридичну силу, суверенне право Українського народу на всі природні ресурси, що знаходяться в межах території України, її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони.

Для того щоб з'ясувати питання про тотожність або нетотожність права власності Українського народу на надра, державній формі власності доцільно розглянути юридичне забезпечення реалізації змісту права власності на цей природний ресурс.

На відміну від інших природних ресурсів, про які йде мова у ст. 13 Конституції України, ст. 148 (ГКУ) [1] та ст. 324 ЦКУ [2], зокрема, землю, ліси, які, згідно з нормами спеціального законодавства – Земельним та Лісовим кодексами України, можуть перебувати також у приватній, комунальній та державній формі власності, проте надра – є об'єктом виключно права власності народу України.

Український народ, як суб'єкт права власності на природні об'єкти відповідно до преамбули Конституції України, складають громадяни України всіх національностей. Український народ є самостійним суб'єктом права власності на землю та інші природні ресурси, який володіє, користується і розпоряджається ними в межах території України, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони. а належне йому право є: а) абсолютним, незмінним, постійним, визначальним для

встановлення правового режиму інших природних ресурсів; б) не може бути обмежене будь-якими законами України; в) передбачає одержання абсолютної і відносної додаткової вартості (капіталу), що має присвоюватись через суспільні форми розподілу з додержанням пропорцій прогресивного розвитку суспільства; г) здійснює виключне право розпорядження землею шляхом зміни території України, відчуження, обміну її часток з іншими суб'єктами міжнародного права, не дозволяє розміщення військових баз іноземних держав на території України тощо [12].

Підставою виникнення права власності Українського народу на надра та інші природні ресурси можна вважати їх націоналізацію, яка проголошена 24 серпня 1991 р. Актом незалежності України, підтвердженим всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991 року. За своєю сутністю націоналізація була примусовим революційним вилученням природних ресурсів у федеративної держави – Союзу Радянських Соціалістичних Республік і переведення їх у власність Українського народу, що реалізував своє право на самовизначення.

При розгляді змісту права власності на надра України слід виходити з виділення поняття цього права в об'єктивному та суб'єктивному розумінні. Відносини права власності в об'єктивному розумінні становлять предмет низки галузей в системі права держави: конституційного, цивільного, екологічного, зокрема земельного, гірничого, водного права тощо [8; с. 37]. В об'єктивному розумінні, право власності на надра – система правових норм законодавства України, які регламентують правовідносини, що виникають з приводу встановлення приналежності, використання, охорони та забезпечення екологічної безпеки надр як важливого для суспільства природного ресурсу. Суб'єктивне право власності на надра – сукупність повноважень суб'єктів щодо володіння, користування і розпорядження надрами.

Н. І. Ткаченко, яка фактично ототожнює право власності Українського народу на надра з правом власності держави, наводить таку градацію прав власності на надра:

I. Право повного відчуження.

II. Елементи прав:

1) право володіння надрами;

2) право суверена;

3) право на спадкоємство;

4) право на безстроковість володіння надрами;

5) заборона на використання засобом, який спричиняє шкоду зовнішньому середовищу;

б) право на відповідальність стягнення по боргах;

7) право на остаточний характер;

8) право на доход [7].

Проте доцільно розглянути насамперед правомочності Українського народу як суб'єкта права власності на надра через розгляд окремих елементів його змісту: володіння, користування та розпорядження.

У теорії права володіння розглядається як право фактичного (фізичного чи господарського) панування над певним природним об'єктом. Фактичне володіння певним природним об'єктом робить можливим здійснення інших правомочностей: користування та розпорядження ним. Цілком природною є неможливість використовувати природні ресурси природних об'єктів – елементів навколишнього природного середовища, не маючи господарського або фактичного панування над ними. Проте ця правомочність власника надр, як специфічного природного ресурсу, має певну своєрідність. Це зумовлено природними властивостями надр, що полягають у їх фізичній нерухомості та непереміщуваності у просторі, взаємозв'язку надр з іншими природним ресурсами, їх взаємному впливі один на одного та на навколишнє природне середовище в цілому.

Право володіння завжди спирається на ту чи іншу правову підставу – титул. Правовою підставою володіння власника є його право власності. Відповідно до розглянутих вище норм Конституції України, Цивільного та Господарського кодексів, а також Кодексу України про надра, Український народ є єдиним титульним володільцем надр як об'єкта права власності. Правомочність володіння надрами властива Українському народу безпосередньо як носію державного суверенітету України. Правомочність володіння реалізується також у межах встановлених законом повноважень відповідними органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Наступним елементом змісту права власності Українського народу на надра є користування. Користування – це право власника задовольняти за допомогою природних ресурсів свої потреби. Враховуючи екологічну специфіку надр як природного ресурсу, слід зазначити, що під користуванням, у даному випадку, можна розуміти передбачену законом можливість їх безпосередньої господарської експлуатації для наданих цілей шляхом вилучення з них корисних властивостей в межах, встановлених нормативно-правовими актами використання надр. Оскільки безпосередньо Український народ як сукупність громадян України всіх національностей не може здійснювати права власника, від імені Українського народу органи державної влади та органи місцевого самоврядування здійснюють правомочності користування надрами як стратегічно важливим елементом забезпечення суспільного благополуччя. Однак правомочності щодо користування надрами Верховною Радою України, Верховною радою Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, а також відповідними органами державної виконавчої влади має похідний характер стосовно Українського народу.

Правовими нормами кодексу України про надра, що визначають повноваження Верховної Ради України, Верховної ради Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських Рад, а також сільських, селищних, міських і районних Рад у сфері регулювання гірничих відносин, а також Кабінету Міністрів України у галузі геологічного вивчення, використання і охорони надр передбачено ряд повноважень, що стосуються саме

користування надрами в інтересах забезпечення задоволення суспільних потреб. Це, зокрема, затвердження Верховною Радою України переліку ділянок надр, що становлять особливу наукову, культурну або природно-заповідну цінність і не можуть надаватися у користування на умовах угод про розподіл продукції; встановлення плати за користування надрами та рентної плати за нафту, природний газ і газовий конденсат (ст. 7 Кодексу України про надра), погодження Верховною радою Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими Радами клопотань про надання надр у користування з метою геологічного вивчення, розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення, а також для цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; розподіл між відповідними місцевими бюджетами платежів за користування надрами; надання надр у користування для розробки родовищ корисних копалин місцевого значення; оголошення геологічних об'єктів, що становлять наукову або культурну цінність, об'єктами природно-заповідного фонду місцевого значення (ст. 9 Кодексу України про надра) тощо.

Реалізацією правомочності користування надрами – об'єктами права власності Українського народу можна вважати їх використання надрокористувачами в порядку реалізації видів надрокористування. Адже саме за допомогою цього природного ресурсу здійснюється задоволення потреб народу України в задоволенні економічних, матеріальних інтересів щодо продукції, отриманої шляхом експлуатації надр, зокрема: добування корисних копалин; використання просторових функцій надр; використання історичної, наукової, оздоровчої цінності надр як природного ресурсу, що має різноманітні корисні для людини властивості та задоволення інших потреб.

Деякою мірою до реалізації правомочності користування надрами можна також віднести закріплене ст. 23 Кодексу України про надра право землевласників і землекористувачів у межах наданих їм земельних ділянок без спеціальних дозволів та гірничого відводу видобувати для своїх господарських і побутових потреб корисні копалини місцевого значення і торф загальною глибиною розробки до двох метрів, підземні води для власних господарсько-побутових потреб, нецентралізованого та централізованого (крім виробництва фасованої питної води) господарсько-питного водопостачання за умови, що продуктивність водозаборів підземних вод не перевищує 300 кубічних метрів на добу та використовувати надра для господарських і побутових потреб. Норму наведеної статті можна вважати реалізацією конституційного положення ч. 2 ст. 13 про те, що кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону.

Наступною правомочністю власника є право розпорядження. Право розпорядження розглядається як визнана за власником і гарантована йому можливість вчиняти дії, спрямовані на зміну юридичного статусу, економічного призначення або стану природних об'єктів, визначення їх юридичної долі (передача їх іншим суб'єктам права у власність). Під такими діями в теорії права зазвичай розуміють, в основному, угоди (купі-

вля-продаж, дарування, обмін та ін.), а також у випадках, де йдеться про державну форму власності, видання адміністративних актів.

Як вже зазначалося вище, юридичне забезпечення форми власності на надра України є достатньо унікальним стосовно інших природних ресурсів. Надра визнані виключною власністю народу України і можуть надаватися тільки у користування. Тому властиві державі як власнику інших природних ресурсів дії, якими вона припиняє своє право власності, не можуть бути поширені на надра, як об'єкт виключної власності Українського народу.

Наприклад, припинення права державної власності на природні ресурси, зокрема землю, може мати місце за наявності згоди власника таких земель – держави – в особі відповідних органів державної виконавчої влади, та територіальних громад – в особі відповідних органів місцевого самоврядування [13, с. 86–87]. Не виключеним є й припинення права державної власності за якими-небудь примусовими підставами без добровільної згоди власника [14, с. 30]. Мова йде про вилучення земельної ділянки за рішенням суду у зв'язку з визнанням дій органів державної влади неправомірними. До таких примусових підстав можна віднести, наприклад, визнання рішень, дій та угод, що лежать в основі набуття права державної власності на деякі природні ресурси, недійсними (у тому числі при визнанні неправомірним викупу земельних ділянок для суспільних потреб, оскільки органи державної влади уповноважені виступати від імені і в інтересах усього народу України та здійснювати повноваження власника) тощо.

Специфічною ознакою державної власності на природні ресурси є те, що держава виступає одночасно і як суверен, і як суб'єкт права власності. Однак, як зауважує О.В. Вівчаренко, правомочності держави як власника землі і як носія політичної влади (суверена), що здійснює територіальне верховенство, є тотожними, лише коли держава встановлює загальні засади земельної власності, землекористування, кадастру тощо [15, с. 90]. Таким чином, реалізація державою свого повноваження – розпорядження належним їй природним ресурсом – спрямована на припинення державної власності на відповідні природні ресурси, має місце виключно за волею держави, але держави не просто як власника відповідних природних ресурсів, а як публічно-правового суверена, що одночасно виступає власником більшості природних ресурсів та зобов'язує самого себе шляхом видання владно-правових приписів відмовлятися від належного йому права власності на відповідний природний ресурс за наявності передбачених законом підстав.

До підстав припинення права державної власності на природні ресурси, що пов'язані з реалізацією державою-власником природних ресурсів свого повноваження розпорядження, належать:

- 1) приватизація природних ресурсів, які перебувають у власності держави; моментом припинення права державної власності на природні ресурси у зв'язку з приватизацією слід вважати момент набуття права власності на неї відповідними громадянами;

2) укладення уповноваженими органами цивільно-правових угод про перехід права власності на природні ресурси;

3) передача природних ресурсів державної власності у приватну або комунальну власність.

Слід зазначити, що жодна з перелічених дій – фактів реалізації права розпорядження природними ресурсами їх власником – державою не може бути віднесеною до розпорядження надрами як об'єктом права власності Українського народу. Адже, за загальним правилом, виникнення права власності на річ однієї особи здебільшого означає припинення права власності на ту саму річ у іншої особи, підстави виникнення права власності водночас розглядаються як підстави для його припинення [16, с. 140]. Припинення ж права власності Українського народу на надра є практично неможливим з точки зору відсутності можливості їх перебування в будь-якій іншій формі власності.

До правомочності розпорядження Українським народом об'єктами його власності – природними ресурсами вочевидь можна і слід віднести виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань, зокрема, щодо делімітації та, відповідно, демаркації її кордонів. На думку Є.О. Харитонові, ведучи мову про здійснення права власності на майно, яке є власністю Українського народу, слід зазначити, що воно може відбуватися як через згадані вище органи, так і безпосередньо народом шляхом вирішення відповідних питань на всеукраїнському референдумі. Наприклад, лише таким шляхом може вирішуватися питання про зміну кордонів держави, тобто передачу чи набуття частини її території — землі, яка належить Українському народу [17].

Колотинська Є.А. відносить укладення міжнародної (двосторонньої) угоди, що передбачає передачу земельної ділянки сусідньої держави (демаркація кордонів), до підстав припинення права власності на землю [18, с.85]. Однак слід зауважити, що у випадку демаркації мова може йти не просто про передачу певної земельної ділянки, а про передачу конкретної території з наявними на ній природними об'єктами. Тобто у таких випадках припиняється не лише право власності на земельну ділянку, що складає частину території держави, але й на інші об'єкти природи, що безпосередньо пов'язані з нею (стосовно яких ця земельна ділянка виконує функції природного базису). Отже, виконання Україною таких міжнародних зобов'язань можна віднести до підстав припинення права власності на цілу сукупність природних багатств України – природних ресурсів – об'єктів права власності Українського народу.

Виходячи з викладеного, варто вказати, що названа підстава припинення зазначених відносин має, скоріше, міжнародно-правовий характер. Перехід конкретної ділянки місцевості з усіма природними ресурсами, розташованими на ній, під юрисдикцію іншої держави та встановленням над ними суверенітету цієї держави можливий на основі укладання двосторонньої угоди між суміжними державами про демаркацію кордонів на певній місцевості. Слід зазначити, що чинне поресурсове законодавство

України (ЗК, ВК, Кодекс України про надра тощо) зовсім не згадує названу підставу припинення відповідних правовідносин. Між іншим, варто підкреслити, що правове визначення як зазначеної підстави, так і порядку припинення відносин власності на природні ресурси, має особливо важливе значення для України, сухопутний кордон якої межує із сімома країнами Європи. Так, Україною було укладено Договір з Республікою Молдова про державний кордон, Додатковим протоколом [19] до якого були врегульовані питання щодо передачі у власність України ділянки автомобільної дороги Одеса – Рені в районі населеного пункту Паланка Республіки Молдова, а також земельної ділянки, по якій вона проходить, і режиму їх експлуатації. Однак можливим є й зворотні процеси, коли окрема частина території України за відповідним міжнародним договором буде передана іноземній державі.

Оскільки ч. 1 ст. 17 Конституції України передбачає, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу цілком логічним є те, що вирішення питання про зміну території України (зокрема передачу її частини з усією сукупністю пов'язаних з нею природних ресурсів) можливо лише після вирішення цього питання на всеукраїнському референдумі.

Отже, здійснення правомочності розпорядження надрами як вирішення їх юридичної долі шляхом відчуження від власника можливо лише у випадку передачі надр, як частини земної кори, нероздільно пов'язаної з певною земельною ділянкою (поверхнею територією України), іншій державі на підставі виконання нею своїх міжнародних зобов'язань.

Таким чином, аналіз елементів змісту права власності на надра дозволяє зробити висновок про те, що реалізація цих елементів можлива:

- по-перше, відповідними органами державної влади та місцевого самоврядування, зокрема Верховна Рада України, Верховна Рада Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські Ради, а також сільські, селищні, міські і районні Ради, Кабінет Міністрів України, в межах визначених законодавством їх повноважень.

- по-друге, безпосередньо Українським народом – суверенним власником надр як природного багатства України, шляхом відчуження певної їх частини як території України в разі виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань.

Проголошення надр об'єктом права власності Українського народу зумовило встановлення публічно-правових пріоритетів у правовому регулюванні реалізації елементів змісту права власності на надра.

Публічно-правові засади законодавства про надра об'єктивно зумовлені принципами, що визначають необхідність, цілі, риси, зміст та порядок використання публічно-правових засобів у механізмі регулювання гірничих відносин.

Як справедливо зауважує російський вчений Б.Д. Клюкін, публічно-правовий характер власності на надра у більшості країн з правом держа-

вної власності на надра призводить до того, що назване право обмежується: по-перше, з метою суспільної безпеки (встановлення протипожежних правил, стандартів, розвідки та добування корисних копалин, норм техніки безпеки та норм, спрямованих на попередження екологічної шкоди); по-друге, в публічних інтересах (з метою отримання економічних результатів для населення, заборони видобування корисних копалин на площах під містами, населеними пунктами та заповідними територіями); по-третє, з метою обмеження добування корисних копалин для створення і збереження стратегічних запасів та резервів [20, с. 25–26].

Публічно-правовий характер прав власності на надра в Україні зумовлений низкою природничих особливостей цього природного ресурсу:

- надра, як компонент навколишнього природного середовища природного походження, не мають вартості, їх цінність певною мірою визначається у вигляді капіталізованої ренти;

- вичерпність та невідновлюваність надр є чинником, що впливає на особливий правовий режим надр, спрямований на забезпечення безпечного та повного їх використання;

- надра є невід'ємною частиною навколишнього природного середовища, що тісно пов'язана з іншими елементами довкілля, тому використання надр як об'єкта, що знаходиться виключно у власності Українського народу, завжди пов'язано з використанням природних ресурсів, що перебувають у інших формах власності: державній, комунальній чи приватній.

Основними публічно-правовими засадами законодавства про надра є принцип обмеження прав на надра і принцип регулювання реалізації прав щодо їх використання. Публічно-правові обмеження прав на надра спрямовані на забезпечення дотримання суспільних інтересів у раціональному, комплексному використанні надр для задоволення потреб у мінеральній сировині та інших потреб суспільного виробництва, охороні надр, гарантування при користуванні надрами безпеки людей, майна та навколишнього природного середовища.

До способів законодавчого закріплення публічно-правових обмежень прав на надра можна віднести нормативне встановлення:

- основних вимог у галузі охорони надр (зокрема, забезпечення повного і комплексного геологічного вивчення надр; додержання встановленого законодавством порядку надання надр у користування і недопущення самовільного користування надрами; раціональне вилучення і використання запасів корисних копалин і наявних у них компонентів; недопущення шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами, на збереження запасів корисних копалин, гірничих виробок і свердловин, що експлуатуються чи законсервовані, а також підземних споруд; охорона родовищ корисних копалин від затоплення, обводнення, пожеж та інших факторів, що впливають на якість корисних копалин і промислову цінність родовищ або ускладнюють їх розробку та інші, передбачені ст. 56 КпН України);

- дотримання цих вимог закріпленням низки обов'язків надрокорис-

тувачів (ст. 24, ст 59 Кодексу України про надра та ін.);

- встановлення можливості обмеження, тимчасова заборона (зупинення) або припинення користування надрами в разі порушення вищезначених вимог тощо).

Отже, віднесення надр до об'єктів виключної власності Українського народу, який не може знаходитися в будь-якій іншій формі власності: державній, комунальній чи приватній – дало змогу концептуально обґрунтувати та практично застосувати правовий механізм покладення на відповідні органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які на рівні владних структур представляють інтереси власника – народу України, обов'язок такого правового регулювання гірничих відносин, за яким забезпечується раціональне, ефективне, безпечне та невиснажливе як для надр, так і для інших, тісно пов'язаних з надрами природних ресурсів, використання корисних властивостей надр задля задоволення різноманітних суспільних інтересів.

Висновки. Таким чином, цілком правильною можна вважати позицію деяких авторів, які не ототожнюють право власності на надра Українського народу з державною формою власності, одночасно розрізняючи суб'єктів права власності на надра – народ України та суб'єктів здійснення права власності – Верховну Раду України, місцеві ради та відповідні органи державної виконавчої влади [12, с. 76].

При цьому, характеризуючи сутність юридичного забезпечення права власності на надра України, слід окреслити такі ознаки його змісту:

- єдиним володільцем надр в Україні на підставі такого правового титулу, як право власності, є їх власник – Український народ – носій державного суверенітету України;

- повноваження володіння та користування надрами здійснюється Верховною Радою України, Верховною радою Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, а також відповідними органами державної виконавчої влади в межах, наданих їм законодавством повноважень, враховуючи суспільні інтереси всього Українського народу, оскільки правомочність користування органів державної влади та органів місцевого самоврядування стосовно надр є похідними від Українського народу;

- користування надрами реалізується також у їх використанні на підставі спеціального дозволу шляхом реалізації передбачених законодавством видів надрокористування, оскільки саме через них Український народ задовільняє свої потреби;

- розпорядження надрами, як можливість вчиняти дії, спрямовані на визначення юридичної долі надр шляхом припинення права власності на них, властива лише її власнику – Українському народу, який може на підставі рішення всеукраїнського референдуму в разі виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань на підставі міжнародної угоди, ратифікованої єдиним органом законодавчої влади, Верховною Радою України, передати частину своєї території іншій державі.

Проведене дослідження дає змогу дійти висновку, що сутність юридичного забезпечення права власності на надра полягає у публічно-правовому характері права власності на надра, що забезпечує суверенне право України як самостійної держави на надра як на невід’ємний елемент її природного багатства в межах існуючих кордонів.

Бібліографічні посилання

1. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003р. // ВВР України. – 2003. – № 18, 19–20, 21–22. – Ст. 144.
2. Цивільний кодекс України від 16 січн. 2003р. № 435-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
3. Кодекс України про надра від 27 липня 1994 р. // ВВР України. – 1994. – № 36. – Ст. 340.
4. Шемяков О., Хохлова І. Право власності на надра і техногенні мінеральні утворення // Право України. – 2004. – № 11. – С. 75–79.
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://apelyacia.org.ua/content/stattya-324-pravo-vlasnosti-ukrayinskogo-narodu-0> // Published by Консультант on Ср, 06/01/2011 - 12:18
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://apelyacia.org.ua/content/stattya-324-pravo-vlasnosti-ukrayinskogo-narodu/> // Published by Jurist on Чт, 12/04/2008 - 12:37
7. Ткаченко Н.І. Основні проблеми перерозподілу прав власності на надра в гірничозбагачувальній галузі при рентоорієнтованій поведінці суб’єктів господарювання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vnuvgr/ekon/2009_3_2/v47ek096.pdf
8. Козьяков І. Проблеми правового регулювання права власності на надра / І. Козьяков. // Вісник Нац. академії прокуратури України. – 2009. – № 1(13). – С. 34–39.
9. Носік В. В. Право власності на землю Українського народу : монографія / В. В. Носік. – К., 2006.
10. Шульга М.В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях / Шульга М.В. – Х., 1998.
11. Шевченко Я.М., Венецька М.В., Кучеренко І.М. Проблеми вдосконалення правового регулювання права приватної власності : монографія. — К., 2002.
12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/gk/79-gk/685-324.html>
12. Земельне право України : підручник / М.В.Шульга (кер. авт. кол.), Г.В.Анісімова, Н.О.Багай, А.П.Гетьман та ін.; за ред. М.В. Шульги. – К., 2004.
13. Разметаев С.В. Право собственности на природные ресурсы в Украине. – Х., 1995.
14. Вівчаренко О.В. Проблеми гарантій охорони права власності на землю в Україні // Право України. – № 12. – 2003. – С. 88–92.
15. Право власності в Україні : навч. посіб./ О.В.Дзера, Н.С.Кузнецова, О.А.Подопрігора та ін. ; за ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнецової. – К., 2000.
16. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України / за ред. Є.О. Харитоновна 2007 р. (ст.1–690); Глава 23. Загальні положення про право власності (ст. 316–327) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://banner.kiev.ua/cgi-bin/bg.cgi?98530&1608781&1> target=_top<img border=0 src='http://banner.kiev.ua/cgi-
17. Колотинская Е. А. Земельное право России : учебник по спец. «Правоведение» / под ред. В. В. Петрова. – М., 1995.
18. Про уповноваження Д. Ткача на парафування Договору між Україною і Республікою Молдова про державний кордон та Додаткового протоколу до Договору між Україною і Республікою Молдова про державний кордон щодо передачі у власність Україні ділянки автомобільної дороги Одеса – Рені в районі населеного пункту Паланка Республіки Молдова, а також земельної ділянки, по якій вона проходить, і режиму їх експлуатації : розпорядження Президента України від 17 серпня 1999 р. – Комп’ютерна правова бібліотека „Ліга”. – 1999.

19. Новикова Е. Совершенствование правового режима недропользования в Российской Федерации. // *Хозяйство и право*. – 2003. – №10 (321). – С. 13–20.

20. Клюкин Б.Д. Законодательная база горного права Российской Федерации: современные проблемы и пути совершенствования. // *Экологическое право*. – 2003. – № 3. – С. 23–32.

Надійшла до редакції 06.12.2012

В.Б. Саксонов

кандидат юридичних наук, доцент
(*Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ*)

УДК 346.334.7

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВА, ЩО ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ ДО ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ДОГОВОРІВ (КОНТРАКТІВ)

Подано характеристику принципів, загальних засад і конкретних підстав для визначення права, що застосовується до зовнішньоекономічних договорів (контрактів), які містяться у чинних міжнародно-правових актах і вітчизняному законодавстві.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, зовнішньоекономічний договір (контракт), право.

Дана характеристика принципів, общих основ и конкретных оснований для определения права, применимого к внешнеэкономическим договорам (контрактам), которые содержатся в действующих международно-правовых актах и отечественном законодательстве.

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность, внешнеэкономический договор (контракт), право.

The article investigates the principles common rules and specific grounds for determining the law applicable to foreign economic agreements (contracts) contained in existing international instruments and national legislation.

Keywords: external economic activity, external economic agreements (contracts), law.

Постановка проблеми. У правовій регламентації зовнішньоекономічних відносин виникає необхідність поєднання міжнародного публічного, міжнародного приватного і національного цивільного й господарського (торгового, комерційного) права. Водночас у регулюванні зовнішньоекономічних операцій важливе значення мають не тільки міжнародні конвенції, національне і зарубіжне законодавство, але й положення зовнішньоекономічних договорів (контрактів), а також судові й арбітражні рішення, звичаї та узвичаєння, порядок відносин, що склався між контрагентами тощо [19, с. 14]. Таким чином, визначення застосовуваного права до зовнішньоекономічних договорів (контрактів) при укладанні, виконанні, а також при розгляді зовнішньоекономічних спорів як державними судами, так і міжнародними комерційними арбітражними інститутами має вирішальне значення.